

Koldingbogen

ÅRSTAL:	2001
FORFATTER:	Laura Meyer Hansen
TITEL:	Russiske flygtninge på Koldingegnen under første verdenskrig.
KORT RESUME:	Om de russiske flygtninges liv og forhold på Koldingegnen.

RUSSISKE FLYGTNINGE PÅ KOLDINGEGNEN UNDER FØRSTE VERDENSKRIG

AF LAURA MEYER HANSEN

RUSSISKE KRIGSFANGER I SØNDERJYLLAND

Under Første Verdenskrig kæmpede vældige hære mod hinanden – ofte mand mod mand – hvilket resulterede i store tab af menneskeliv på begge sider af fronterne samt tilfange-tagning af et stort antal soldater. Tyskland tog alene 1,7 millioner fanger, heraf var næsten 1 million russere.

Overalt i Tyskland måtte der oprettes fangelejre, herunder også i Nordslesvig (Sønderjylland), som siden 1864 havde været en del af det tyske rige. Fangerne blev beskæftiget i industrien, ved større anlægsarbejder og ved de store landbrug. I Sønderjylland var de bl.a. beskæftiget ved digebyggeri ved Ballum og med uddybning af en gren af Gram Å.

„Sicherungsstelle Nord“, som blev anlagt som forsvarsværk tværs over Sønderjylland syd for Vojens, blev bygget af tyske straffefanger, som var blevet lukket ud af de tyske fængsler til dette arbejde. Krigsfangerne kunne ikke anvendes til dette formål, idet de ifølge Haagkonventionerne fra 1899 og 1907 ikke måtte beskæftiges med militært arbejde.

Efterhånden som forsyningssituationen i Tyskland som følge af krigen blev katastrofal, blev fangerne sendt ud som arbejdskraft også i de mindre landbrug. På denne måde kunne de få en rimelig kost og samtidig være

til hjælp i et land, der var på – eller måske nærmere under – sultegrænsen, og hvor den mandlige arbejdsstyrke lå ved fronterne.

Som nævnt var langt de fleste fanger russere, og flertallet af dem kom fra landbrugssektoren i deres hjemland. I Sønderjylland må situationen have virket grotesk – at de sønderjyske mænd var sendt ud i en krig, som de fleste følte ikke var deres, mens deres arbejde derhjemme blev udført af krigsfanger.

De omtalte Haagkonventioner beskrev, hvordan krigsfanger skulle behandles m.h.t. løn, kost og logi, fritid m.v., samt hjemsendelse efter fredsslutningen. Med tysk grundighed var der herudover bestemte regler for behandlingen af de fanger, der blev udstationeret på gårdene. De var landets fjender, og derfor skulle de holdes under opsyn. Der skulle sættes tremmer for vinduerne i deres natlogi, deres tøj skulle fjernes om natten for at hindre flugtforsøg, og de skulle spise for sig selv. Det var forbudt at omgås dem. De måtte heller ikke fotograferes. De mange billeder, der findes af russiske krigsfanger under deres ophold i Sønderjylland, er dog et tydeligt tegn på, at ikke alle regler blev overholdt.

Inge Adriansen har i sin bog „Ivan fra Odessa“, der blev udgivet i 1991, samlet mange beretninger fra såvel de russiske krigsfanger, som fra deres private arbejdsgivere i Sønderjylland. På de mindre gårde blev de

Russiske krigsfanger uden for grænskroen i Taps
under Første Verdenskrig.

som regel behandlet som den øvrige husstand og spiste sammen med dem. Aflønningen var 30 Pfennig om dagen samt kost og logi. Den tyske stat betalte kostpengene for fangerne, det var 60 Pfennig om dagen.

I et cirkulære fra Krigsministeriet i Berlin stod der, at den, der giver krigsfanger for rigtig kost, yder støtte til fjenden. Russerne opdagede hurtigt, at de mindre danske gårde var de bedste arbejdspladser. Skønsmæssigt var der 7000 krigsfanger i Sønderjylland under første Verdenskrig.

Af de beretninger, der findes fra dengang, er indtrykket af de russiske krigsfanger positivt. Sønderjyderne beskriver dem som venlige, flittige og taknemmelige for deres ophold. Nogle få blev i landet efter krigen, enkelte fordi de blev gift med en pige i lokalsamfundet, andre af frygt for det nye styre i Rusland. Der er eksempler på, at enkelte af disse tidligere krigsfanger blev på den samme gård resten af deres liv. Nogle lærte aldrig rigtig sproget, de kunne nogle brokker tysk og dansk, og det klarede de sig med, men der findes også eksempler på russere, som efterhånden lærte sproget og blev integreret i det danske samfund. Et par af fangerne fik en sønderjysk pige med tilbage til hjemlandet.

KRIGSFANGERNE FLYGTER NORD FOR GRÆNSEN

Allerede fra 1915 begyndte krigsfangerne fra Tyskland at flygte over Kongeågrænsen og over Østersøen til det neutrale Danmark. De første var lasede, pjaltede og sultne efter opholdet i de tyske fangelejre. Længere hen i krigen fik de som nævnt bedre vilkår, da de blev sendt ud på de mindre gårde, men flug-

ten fortsatte alligevel til det neutrale Danmark helt frem til 1919-20. Deres længsel efter hjemlandet var drivkraften. Langt de fleste var russiske soldater, der nu blev til såkaldte militærflygtninge. Der var ingen international konvention, som forpligtede Danmark til at returnere fangerne til Tyskland eller til deres hjemlande.

I Jylland oprettedes interneringslejre langs hele Kongeågrænsen, hvor flygtningene efter deres ankomst blev interneret i fjorten dage. Der blev rejst telte i Gørding, Ribe, Grindsted, Hejnsvig og Taps (ved Frederikshøj Kro).

Ribe havde langt det største antal flygtninge, antallet steg her i løbet af krigen til flere tusinde. Redaktøren af Ribe Stiftstidende, Carl Willemoes, førte under krigen en slags dagbog over alle de mange flygtninge, der jævnlige kom over Kongeågrænsen. Russerne oplevede dramatiske hændelser for at nå frem til friheden. De flygtede om natten og skjulte sig i grøfter og krat om dagen. Mange var analfabeter, og de kunne selvfølgelig hverken det tyske eller det danske sprog. Men de vidste, de skulle mod nord, og ordet „politi“ er næsten enslydende overalt. Nogle skjulte sig mellem to får og kravlede afsted, mange svømmede over Kongeåen i ly af mørket. De måtte leve af markerne afgrøder og var derfor ilde stillet ved vintertid, hvis turen varede for længe.

Grænsekontrollen blev varetaget af Grænsegendarmeriet. I lejrene eller på nærmeste sygehus blev de lægeundersøgt for evt. smitsomme sygdomme og rensset for utøj. Efter interneringsperioden blev de sendt til Det Kejserslige Russiske Generalkonsulat i København, hvor man sørgede for deres hjemtransport til Rusland. De lokale politimestre eller herredsfogeder sendte regningen for kost og

Russiske flygtninge i Vamdrup.

logi, samt evt. ny beklædning m.v. til konsulatet, som efterfølgende refunderede beløbet. Proceduren for fanger fra andre nationer var den samme, men antallet af flygtninge fra disse lande (f.eks. England, Rumænien og Polen) var beskedent.

RUSSISKE FLYGTNINGE I DANMARK EFTER FREDSSLUTNINGEN

Proceduren for hjemsendelse af fangerne til Rusland ændredes ikke efter Oktoberrevolutionen i 1917, derimod betød fredsslutningen mellem Tyskland og Rusland i foråret 1918, at de russiske flygtninges ophold i Danmark og hjemsendelse til Rusland nu blev

Danmarks egen sag, og det russiske konsulat havde ikke længere mulighed for at dække udgifterne.

Efter fredsslutningen var fangerne endvidere fritstillet i Tyskland, som hellere end gerne ville af med dem. Strømmen af russiske flygtninge til Danmark steg voldsomt, det blev efterhånden et stort problem at huse og ernære de mange soldater. Man forsøgte at sende så mange som muligt ud til private arbejdsgivere, især i landbrug og gartneri, hvor de selv kunne tjene til opholdet. Der var mangel på arbejdskraft, men antallet var så stort, at lokalbefolkningens hidtidige positive holdning til dem forsvandt.

Resultatet af den store tilstrømning blev, at staten genåbnede to hospitalslejre i henholdsvis Hald og Horserød, hvor syge og invalide krigsfanger var blevet behandlet under

krigen. Her blev mange strandede flygtninge indkvarteret, indtil det blev muligt at sende dem hjem. Bolsjevikkerne blev interneret i Hald og de øvrige i Horserød, for de to grupper kunne ikke enes. I København ville man helst ikke have bolsjevikkerne for tæt på, den „røde fare“ kunne smitte!

De sidste russere blev sendt hjem fra Hald den 9. marts 1920 med skib fra Århus til Estland.

RUSSISKE KRIGSFANGER I KOLDING HERRED

Som omtalt blev grænsebevogtningen varetaget af grænsegendarmer, der ved Kolding hørte under herredsfogeden for Kolding Herred. Der var bevogtning ved Hejlsminde, Vejstrup, Kær Mølle, Vamdrup og Frederikshøj Kro i Taps. På kroen lå også toldvæsenets kontor, der var bemanded med en toldforvalter og et par toldassistenter, der også tildels boede på kroen. Kroen ejedes på det tidspunkt af enkefru A.M. Wilson.

I december 1915 fik herredsfogeden for Kolding Herred, Will. E. Nielsen svar på en henvendelse, han tre måneder tidligere havde rettet til Justitsministeriet. Heri hedder det bl.a. „at bevogtningen af de fra Sønderjylland flygtede krigsfanger, som interneres i det ved Frederikshøj Kro opstillede Døchereske telt, udføres ved en vagtpost af Grænsegendarmeriet i dennes fritid med en betaling af 50 øre pr. time“. Det kunne lyde som en ringe betaling, men til sammenligning fik en arbejdsmand på den tid 1 kr. i dagløn.

Det viste sig dog hurtigt, at teltet var for koldt om vinteren, og at det let blæste omkuld. Man fik derfor tilladelse til at leje

kroens sal, som derefter fungerede som interneringslejr i næsten fem år på statens regning.

Fra 1915-1920 ankom med jævne mellemrum fanger fra Sønderjylland til Kolding Herred, i alt blev det til 400-500 personer. Langt de fleste var russere.

Ofte var det en tilfældig privatperson, fangerne først mødte på dansk jord. Mange nåede langt op i landet, før de gav sig til kende, fordi de var usikre på, hvor grænsen gik. Således traf snedker Jens Christensen fra Vonsild i september 1915 fire russere på Sdr. Landevej (nu Haderslevvej) ved Bellevuegade. Han viste dem vej til politistationen, og politiet fik fat i væversvend Joseph Neugebauer, som kunne russisk. Han har givetvis måttet agere tolk mange gange i den følgende tid. Det russiske sprog gav store problemer, og mange af russerne var som nævnt analfabeter.

Ligeledes i september 1915 blev to russere fanget ved Østerbygaard i Vamdrup. De fortalte, at de var flygtet fra fangelejren i Løgumkloster, hvor 70 fanger var døde af sygdom og underernæring. De fortalte også, at det havde taget dem seks nætter at nå til den danske grænse. Om dagen havde de skjult sig i grøfter og krat og havde rimeligt nemt kunnet finde føde på marker og i haver undervejs.

En søndag morgen i juli 1917 kom fem flygtninge sejlende ind til Hejlsminde på en tømmerflåde. Grænsen gik midt igennem Hejlsmindebugten. Det har formentlig skabt ikke så lidt opsigt, da de gik i land, for de havde ikke en trævl på kroppen. De havde tilsyneladende set deres snit til at flygte midt om natten fra K. Juhls gård i Torning, hvor de havde arbejdet – også selvom man der efter gældende instruks havde fjernet deres tøj for natten. Sognefoged Hansen fik en travl søn-

1 Василий Васильевич 28 Москва
 Оменов Дордиев 23 Курское
 Мелков Сергей Иванович
 Антон Иванович 31 Баку

Navnene på de fire russiske flygtninge, som blev antruffet på Haderslevvej den 9. september 1915. Det er den seddel, hvor de på russisk har skrevet deres navne. Ifølge rapporten ført af Kolding Herredsfogedkontor var væversvend Joseph Neugebauer deres tolk, og ifølge ham var deres navne: Vasilie Borchakof, Stephan Diordied, Ivan Gabukower og Andre Millarkim.

dag med at skaffe dem tøj og få dem transporteret til Frederikshøj Kro.

Efter fjorten dages internering på Frederikshøj Kro gik turen som omtalt til det russiske konsulat i København. Fangerne blev altid ledsaget på rejsen. Overpolitibetjent Skov i Kolding fik mange ture til hovedstaden i de år, enkelte gange blev de ledsaget af herredsfuldægtig Jepsen. Herredsfogeden sendte løbende regninger for kost og logi samt evt. indkøb af nyt tøj til konsulatet, som omgående refunderede beløbet.

Selv om herredsfogedens arkiv næppe er fuldstændigt bevaret, giver det dog et billede af situationen. De største problemer med krigsfangerne kom først efter krigsafslutningen mellem Rusland og Tyskland, hvor russerne ikke længere refunderede udgifterne, og hvor flygtningestrømmen steg betydeligt.

I løbet af 1918 blev omkring 70 russiske flygtninge og enkelte rumænere sendt i arbejde på gårdene i de otte sogne og på gartnerierne „Flora“ og „Aalykke“ i Kolding.

Tilstrømningen af russiske flygtninge til området gjorde, at der efterhånden blev for lidt plads på Frederikshøj Kro. I oktober 1918 sendtes 35 russere til den genåbnede lejr i Horserød. Ved årsskiftet 1918/19 måtte man anbringe 25 mand på badhotellet i Hejlsminde, og i februar 1919 måtte man indlogere 35 mand i Gymnastikhuset til Pigeskolen i Skolegade i Kolding.

Efterhånden intensiverede man indsatsen for at forhindre krigsfangerne i at komme over

KOLDING, den 19 Oktober 1916

Her Høredspøged Nielsen

I høflig Brindring om vor Samtale angaaende
 Leverance af Ekvipering til Russene, tillid det jeg mig
 at hørke paa Deres erede Velvilje ogsaa over for min For-
 retning, min da det viser sig at der stadig er flere der
 kommer

Erbødigt

Arnold Jensen

For nogle forretningsdrivende i Kolding var leve-
 rancer til de russiske krigsflygtninge en mulig ind-
 tægtskilde.

grænsen og sendte dem retur til Tyskland,
 som havde ansvaret for at få dem hjem. Fra
 foråret 1919 faldt tilstrømningen, men man
 havde fortsat fyldt op i lejrene.

Den sidste russiske krigsfange i Kolding var
 måske Mascim Fadeiev, der i februar 1920
 blev sendt fra Kolding til opsamlinglejren i
 Hald. Herfra sendte han et brev til gårdejer
 Johs. Bogh med tak for den tid, han havde
 været på dennes gård Thors i Binderup. Bre-

vet er skrevet på tysk og næppe af ham selv.
 Han blev sandsynligvis som en af de sidste
 krigsfanger i Danmark efter Første Verdens-
 krig udskibet fra Århus den 20. marts 1920
 med kurs mod Estland.

Under krigen fik Ingeborg Stemann i Ribe
 nogle af de fanger, der skunne skrive, til at
 fortælle om, hvordan deres tilværelse havde
 været, inden de blev sendt til fronten. Mange
 berettede om en slavetilværelse på de store
 russiske godser, hvor sult og kulde, elendige
 boliger og slid og slæb for godsejeren var dag-
 ligdag for alle fra barn til olding.

Krigen må have givet dem et kulturchok –
 både i Tyskland og i Danmark havde de set

velholdte bondegårde, gode landbrugsredskaber og frodige marker. De vendte hjem til en ny stat, og mange håbede, at bolsjevismen ville give dem brød, jord og frihed.

HOSPITALSLEJRE FOR KRIGSFANGER I DANMARK

Da der ofte i litteraturen er sket sammenblanding mellem de russiske krigsfanger, der opholdt sig i Sønderjylland og derfra flygtede til Danmark, og de syge russiske krigsfanger, der kom til danske hospitalslejre, vil jeg her til sidst kort fortælle om disse hospitalslejre.

Den danske regering, og især udenrigsminister Erik Scavenius, var stærkt interesseret i at bevare Danmarks neutralitet under Første Verdenskrig, men også ivrig efter at vise sin vilje til at hjælpe i form af humanitær indsats. Dansk Røde Kors deltog aktivt i humanitært arbejde under hele krigen. Organisationen var bl.a. ansvarlig for opsynet med de østrig/ungarske krigsfanger i Rusland, der omfattede ca. 1,5 millioner mennesker.

Forslaget om at Danmark skulle tage imod syge krigsfanger blev imidlertid fremsat af en privatmand, læge Th. Thorsøn, og han indsamlede egenhændigt ca. en halv million kroner til formålet. Hans tanke var, at hele samfundet skulle tage sig af fangerne – offentlig og privat indsats i skøn forening. Sådan gik det ikke. Røde Kors overtog ideen og organiserede oprettelsen af to fangelejre. Komiteen, der blev nedsat til at styre hele indsatsen, havde end ikke dr. Thorsøn som medlem. Samme komité fik gennemtruffet, at de krigsførende lande skulle betale for kosten i lejrene, 3 kr. for en menig og 4 kr. for en officer pr. dag. Dette betegnedes i flere af landets

aviser som en skandale. Det meste af Europa var ved at forbløde, og så forlangte det neutrale Danmark kostpenge for syge krigsfanger! Danmark betalte for oprettelsen af lejrene og administrationen. Det fremgår ikke helt klart af sagens akter, hvor de penge, dr. Thorsøn havde indsamlet, blev af, men ifølge aviserne fra den tid må det anses for sandsynligt, at de blev overdraget til Røde Kors.

Der oprettedes som omtalt to lejre, én i Hald ved Viborg, hvor man samlede de tyske og østrig/ungarske fanger, og én i Horserød i Nordsjælland, hvor russere og rumænere blev anbragt. Danske læger deltog i udvælgelsen af de syge fanger i lejrene og var ledere af arbejdet. Der blev anvendt såvel læger som sygeplejersker fra hjemlandene. Når fangerne var blevet raske, eller i væsentlig bedring, blev de sendt til deres hjemlande.

Da oplysningerne om bolsjevikkernes overtagelse af magten i Rusland under Oktoberrevolutionen i 1917 nåede Horserødlejren, skabte det en del ballade. De menige russere, der følte sympati for bolsjevismens ide om frihed og demokrati for folket, ville ikke mere hilse på hverken danske eller russiske officerer. I løbet af sommeren 1918 sendtes fangerne i begge lejre til deres hjemlande, og lejrene blev lukket. Der blev behandlet næsten 4000 invalide og syge krigsfanger i løbet af den tid, lejrene var i brug.

Da det blev kendt, at en russisk officer var blevet skudt ved sin hjemkomst til Rusland, var en del russiske officerer, der ikke var tilhængere af det nye styre i deres hjemland, bange for at vende hjem. Regeringen valgte derfor at give opholdstilladelse til 25 russiske officerer, selvom dette var i strid med de internationale aftaler.

Som ovenfor omtalt blev de to hospitalslejre i 1918-20 genåbnet for at huse de russiske krigsflygtninge, indtil de kunne sendes hjem.

KILDEMATERIALE

TRYKTE KILDER:

Inge Adriansen: *Ivan fra Odessa. Krigsfanger i Nordslesvig og Danmark 1914-1920*, Historisk Samfund for Als og Sundeved, 1991.

Bent Blüdnikow: *Krigsfanger*, 1988.

Ingeborg Stemann: *Russiske bønder fortæller*, Martins Forlag 1932.

Hejls Kirkeblad 1999/2000. Heri fortæller Anton Kovaltsenko om sin far og dennes tilværelse som russisk flygtning i Sønderjylland. Han

giftede sig med en dansk pige og integreredes fuldstændigt i det danske samfund.

Pluk fra *forskningen i Sønderjylland*, 1986 nr. 3 s. 14-20.

UTRYKTE KILDER:

LANDSARKIVET I VIBORG:

B 74. Kolding Herreds retsbetjentarkiv, nr. 7084. Vedr. russiske krigsfanger 1918-19.

B 310 Kolding Toldarkiv. Journalsager (1905-20), Sager vedr. Landkontrolgrænsen (1865-1919), Toldbygninger (nr. 1229-30).

RIGSARKIVET:

Udenrigsministeriets Arkiv 6 U 53 A og 6 U 53 F (1909-45)

Privatarkiv nr. 6517, Carl Willemoes, pk. 7-9.

